

RECENSIES

en Mechelen werd gegraven; de verbinding tussen de Gentse Schelde en Brugge, en tussen Brugge en Oostende, bestond sedert het begin van de zeventiende eeuw maar werd nderdaad in het midden van de achttiende verbeterd. En werden de Surinaamse plantage- leningen van W. G. Deutz vanaf 1751 (p. 587) of 1752 (p. 667) uitgegeven?

Tenslotte nog een woord over het register. Geografische namen blijken daarin met enige willekeur te zijn opgenomen. Terwijl bv. Oostenrijk, Italië en Turkije geregistreerd werden, zijn Engeland, Frankrijk, Spanje, Portugal, Zuidelijke Nederlanden (of België) en Duitsland het niet. Wat dit laatste land betreft figureren naast een aantal stadsnamen ook een paar gewesten in de lijst, bv. Rijnland en Saksen, maar andere dan weer niet, zoals Zuid-Duitsland, al wordt dit enige malen in zijn geheel als een economisch landschap in de tekst vermeld. En het trefwoord Brabant dekt twee verschillende begrippen, zowel het Generaliteitsland als het Zuidnederlandse gewest.

Uiteraard richt zich die laatste kritiek niet tot Van Dillen, die aan het samenstellen van het nawerk geen deel kan hebben gehad. Wij durven trouwens ook herhalen dat de kritische bemerkingen die voorafgaan de lezer niet de indruk dienen gegeven te hebben dat wij iets zouden afdoen aan de grote waardering die wij hebben voor het wetenschappelijke testament van de eminente geleerde die Van Dillen was. Zijn boek blijft een waardige bekroning van een rijk levenswerk. Het moge nog in lengte van dagen een veilige gids blijven voor vele beoefenaars van onze wetenschap.

J. A. van Houtte

Lotte Hellinga-Querido, *De Koningsbijbel van de Prins in de Stadsbibliotheek te Haarlem. Verslag van een onderzoek* (Stadsbibliotheek Haarlem en Instituut voor Neofilologie en voor Neolatijn van de Universiteit van Amsterdam, 1971, iii + 63 blz., 5 illustraties).

In de Haarlemse Stadsbibliotheek (opgericht 1596) hebben van 1962 tot 1969 kandidaten in de Nederlandse taal- en letterkunde, onder leiding van de afdeling filologie van het Instituut voor Neerlandistiek van de Universiteit van Amsterdam, onderzoek verricht naar het oudste bezit van de bibliotheek. Dit werk wordt sedert 1969 voortgezet door en onder leiding van het Instituut voor Neofilologie en voor Neolatijn van dezelfde Universiteit. Laatstgenoemd Instituut werd in 1969 door de Faculteit der Letteren opgericht. Het is de eerste en tot dusver enige Nederlandse instelling voor elk van beide aspecten van het vakgebied dat het bestrijkt, te weten: de Neofilologische kritiek en hermeneutiek in verband met de toegepaste hulpwetenschappen, en de Neolatijnse letteren in de ruimste zin. Drs. Lotte Hellinga-Querido is als wetenschappelijk hoofdmedewerker aan dit Instituut verbonden.

Zoals in de ondertitel nader omschreven biedt haar publikatie het verslag van een onderzoek. Waarbij onmiddellijk worde opgemerkt, dat aan dit verslag hoge lof dient te worden toegekend. Voornamelijk vanwege de verstrekte voorlichting: het stelselmatig binnenvoeren in een veld van onderzoek zonder dat de lezer ook maar één ogenblik de draad van de uiteenzetting kwijt raakt. En uit methodologisch en uit didactisch oogpunt acht de beoordelaar dit een prachtige prestatie. Hij heeft de door schrijfster uiteengezette beginselen gevolgd; en ook daarin bewondert hij de wijze van bewijsvoering en ontwikkeling: constructief, helder, methodisch en principieel.

Uiteraard heeft bij het onderzoek het accent op de bibliotheekgeschiedenis gelegen. Aanvankelijk bepaaldelijk gericht op de vraag hoé de Haarlemse verzameling tot stand is gekomen; later uitlopend in de complementaire, tweeledige vraag: welke boeken aan-

wezig waren in 1672 (verschijningsjaar van de eerste gedrukte catalogus), en wat er bij de tegenwoordige stand van de (bepaaldelijk) descriptieve bibliografie, van de boekgeschiedenis en van de wetenschapsgeschiedenis over deze edities en teksten bekend is.

De verhandeling dient als toonbeeld dezer werkzaamheid. Zij heeft betrekking op de Polyglotte Bijbel-uitgave van Plantijn, die om twee redenen als voorbeeld gekozen werd: enerzijds omdat de herkomst van het exemplaar voor Haarlem verrassend was; anderzijds omdat in dit geval het literatuuronderzoek duidelijk deed uitkomen, welke specifieke gegevens in bijzondere gevallen van een beschrijving geëist kunnen worden. Het ligt daarbij voor de hand, dat men gedurende de voortgang van het literatuuronderzoek tot herziening van standpunten gekomen is. Ook daaromtrent wordt mededeling gedaan met als gelukkig gevolg, dat de lezer over de schouders van de onderzoekers heen kijkt. Daarvoor past dankbaarheid, zoals men er ook alleen maar erkentelijk voor zijn kan, dat de directeur-bibliothecaris van de Stadsbibliotheek te Haarlem (de Heer C. van Dijk) het initiatief tot deze uitgave genomen heeft. Het stemt tot voldoening dat de gekozen publicatievorm een duidelijk beeld geeft van werk dat in zijn bibliotheek wordt verricht.

Het met uiterste nauwkeurigheid en kennelijk enthousiasme ondernomen onderzoek opent met de bibliografische benadering, om van daaruit te komen tot de drukgeschiedenis en de problemen die deze stelt. Dan volgt een noodzakelijke uitweiding over de banden van Plantijn, welke - ten slotte - naar het belangrijkste en omvangrijkste onderdeel voert: de geschiedenis van het Haarlemse exemplaar. Naar vanzelf spreekt kan hier niet weergegeven worden hoe haarfijn op alles is ingegaan. Maar wel moge uit volgende regels blijken van hoe beslissende betekenis een dergelijk onderzoek zijn kan voor de oplossing van vele raadselen waarvoor oude boeken ons stellen. Het komt te zelden voor dat de resultaten van zulke navorsingen in afzonderlijk uitgegeven verhandelingen aan de wetenschappelijke wereld aangeboden worden, dan dat men zich in casu daarover niet dubbel zou verheugen.

Om met een opmerkelijke vaststelling te beginnen: er bleken niet heel veel beschrijvingen van de Biblia Regia te bestaan; een werk toch - terecht - beschouwd als één van de beroemdste monumenten van wetenschap en dichtkunst uit de zestiende eeuw. Daar kwam bij dat geen van de beschrijvingen rechtstreeks leidde naar drukgeschiedenis en ontstaansgeschiedenis van de Biblia Regia, terwijl toch, vanzelfsprekend, de verklaring van de verschillen tussen de exemplaren in de drukgeschiedenis gezocht moet worden. Binnen de descriptieve doelstelling bleek het nu noodzakelijk, aan te geven waaruit het Haarlemse exemplaar materieel en inhoudelijk bestaat. En voorts, binnen de boekgeschiedenis en gericht op de geschiedenis van dit ene exemplaar, zich af te vragen of de eerste koper ervan bekend is; of Plantijn het binden van dit exemplaar verzorgd heeft; en hoe het in de Haarlemse Stadsbibliotheek kwam. Het onderzoek leidde tot een rechtstreeks antwoord op de eerste en tweede vraag: eerste koper (of bezitter) is Prins Willem van Oranje geweest; voorts is het Haarlemse exemplaar in opdracht van Plantijn voor de Prins gebonden. Veel moeilijker bleek de beantwoording van de derde en laatste vraag. Uitgaand van het vaststaand feit, dat vóór 1579 de Prins rechtstreeks met de Biblia Regia te maken heeft gehad, voerde het onderzoek tot de volgende conclusie: het Haarlemse exemplaar is niet een exemplaar dat de Prins verwierf om het aan Haarlem te schenken, maar een exemplaar dat bestemd was voor zijn eigen bibliotheek, en dat pas later, hoe dan ook, in de Haarlemse Stadsbibliotheek terechtgekomen is. Aldus geformuleerd lijkt de vaststelling eenvoudiger dan haar ontwikkelingsgang is, want het onderzoek toont duidelijk hoe moeizaam de weg daartoe geweest is, dit temeer omdat de Haarlemse boekerij haar bestaan in zekere zin mede aan de Prins van Oranje dankt. Om hier verder door te dringen

RECENSIES

moet men vertrouwd zijn met de lotgevallen van de Oranje-Nassau bibliotheek en 's Prinsen boekenbezit na 1567; twee zaken die in onderhavige monografie op enkele uiterst belangrijke bladzijden omstandig uit de doeken gedaan worden. Daarbij blijkt dat Prins Willem I in het bezit is geweest van een boekerij uit het oude Oranje-Nassau eigendom, waarvan het boekenbezit van Philips van Kleef een belangrijk deel vormde. Voorts zijn er boeken in het bezit van Prins Willem van Oranje geweest, die niet het lot hebben gedeeld van de latere stadhoudelijke verzameling. De herkomst van de nu bekende exemplaren is dus ongelijk. Nu is na 's Prinsen dood in het daarop volgend jaar (1585) tot verkoop van zijn roerend goed te Delft besloten; het Haarlemse exemplaar van de Biblia Regia zal daar en toen door een onbekende koper gekocht zijn. Het valt niet uit te maken wannéer de Biblia Regia in de Haarlemse Stadsbibliotheek gekomen is. Met zekerheid weten wij alleen, dat het werk tussen de datum van de oprichting der bibliotheek (1596) en de datum van het verschijnen van de gedrukte catalogus (1672) verworven is.

Uit het voorafgaande kan worden afgeleid, hoe bijzonder wel het de auteur gelukt is de bronnen te laten spreken, zodat er overeenstemming bereikt is tussen bronnenbeschrijving en hun bewerking. De monografie plaatst - ook daardoor - bibliotheekgeschiedenis en drukgeschiedenis in hun cultuurhistorisch verband, en zal menigeen - ook onder hen die vertrouwd zijn met de behandelde materie - voor verrassingen stellen .

P. J. H. Vermeeren

J. Z. Kannegieter, *Geschiedenis van de vroegere Quakergemeenschap te Amsterdam: 1656 tot begin negentiende eeuw* (Publikaties van de Gemeentelijke Archiefdienst van Amsterdam, uitgegeven door de stichting genaamd 'Stichting H. J. Duyvisfonds', IX; Amsterdam-Haarlem: Scheltema & Holkema NV, 1971, viii + 352 blz., f40.-).

Deze studie is een belangrijke aanvulling op een deel van het levenswerk van Dr. William Isaac Hull, de Amerikaanse geschiedschrijver van het Quakerisme in Nederland. Na ruim vijfentwintig jaar bronnenonderzoek in de Verenigde Staten, Engeland en West-Europa publiceerde Hull in 1933 de eerste van zijn Swarthmore College Monographs on Quaker History, *Willem Sewel of Amsterdam, 1653-1750: The First Quaker Historian of Quakerism*. Daarna verschenen achtereenvolgens *William Penn and the Dutch Quaker Migration to Pennsylvania* (1935), *The Rise of Quakerism in Amsterdam, 1655-1665* (1938), en (postuum) *Benjamin Furly and Quakerism in Rotterdam* (1941). Hull's nagelaten aantekeningen voor de zes andere geprojecteerde delen - onder andere 'Dutch Quaker Leaders, 1668-1800' - bevinden zich in de Friends Historical Library van Swarthmore College, Swarthmore, Pennsylvania.

Ondanks Hulls verklaring in de voorrede tot zijn eerste boek dat hij het handschriftmateriaal voor zijn monografieën had aangetroffen onder andere 'in the rich and well-housed archives of the various cities and towns in the Netherlands', blijkt uit zijn bronvermeldingen dat hij de hier te lande aanwezige archivalia nauwelijks geraadpleegd heeft. Kannegieter stelde zich daarom tot taak het werk van Hull af te ronden door een breed opgezet onderzoek in het archief van de gemeente Amsterdam, aangevuld met gegevens uit enkele andere gemeente-archieven. Zoals te verwachten was leverden de doop-, trouw-, en begrafenisregisters, de protokollen van het notariële archief, en de rechterlijke archieven in het Gemeente-archief van Amsterdam hem hierbij het rijkste materiaal. Bovendien had schr. de beschikking over doorslagen van de door Hull nagelaten aan-